

Фуқаролик процессуал қонунчилигида ўз номидан бошқа шахслар ҳуқуқларини ҳимоя қилишни амалга оширувчи субъектларнинг ҳуқуқий моҳияти ва процессуал аҳамияти

А.Жумабоев

*Фарғона давлат университети Ҳуқуқшунослик
факультети Махсус ҳуқуқий фанлар афедраси
катта ўқитувчиси*

Ҳуқуқий демократик давлат ва адолатли фуқаролик жамияти барпо этишни ўз олдига стратегик мақсад қилиб қўйган Ўзбекистонда ҳозирги кунда мамлакатни модернизация қилиш ҳамда кучли фуқаролик жамиятини шакллантириш учун зарур ҳуқуқий асослар яратилган. Хусусан, Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 2-моддасига мувофиқ, давлат халқ иродасини ифода этиб, унинг манфаатларига хизмат қилиши, давлат органлари ва мансабдор шахслар жамият ҳамда фуқаролар олдида масъул эканлиги конституциявий даражада мустаҳкамланган.

Шунингдек, Конституциянинг 7-моддасида халқ давлат ҳокимиятининг ягона манбаи эканлиги белгиланиб, Ўзбекистон Республикасида давлат ҳокимияти халқ манфаатларини кўзлаб, Конституция ва унинг асосида қабул қилинган қонунларга мувофиқ равишда, ваколатли давлат органлари томонидан амалга оширилиши қоидалари назарда тутилган.

Давлат ҳокимияти фуқароларнинг манфаатларини кўзлаб, Конституцияда кўзда тутилган вазифаларни амалга оширар экан, юқорида таъкидланганидек, ушбу вазифани қонун бўйича ваколатлар берилган идоралари ёрдамида амалга оширади. Айтиш мумкинки, фуқароларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилишда давлат органларининг ўз зиммаларига юклатилган конституциявий вазифаларни амалга оширишнинг муҳим усулларида бири бу судда бошқа шахсларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиб иштирок этишдир. Шунинг учун ҳам юридик адабиётларда ҳуқуқшунос олимлар томонидан бошқа шахсларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилувчи давлат бошқарув органларининг фуқаролик процессида иштирок этишини демократиянинг тантанаси ёки муҳим кўриниши, деб баҳоланиши, шу маънода бошқа шахсларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилувчи давлат бошқарув органлари, ташкилотлар ва айрим фуқароларнинг фуқаролик процессида иштирок этишининг аҳамияти беқиёс эканлиги ҳақида фикрлар билдирилади.¹

Россиялик олим Н.М.Кострованинг фикрича, ҳозирги кун қонунчилигида судга бошқа шахсларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиб мурожаат қилувчи

¹ Мамасиддиқов М.М. Фуқаролик процессуал ҳуқуқи. Умумий қисм / Олий ўқув юрти талабалари учун дарслик. Масъул муҳаррир ю.ф.д., проф. О.Оқюлов. –Тошкент.: ТДЮИ нашриёти. 2010. – 173 б.

шахсларнинг ҳуқуқларини кенгайтириш тенденцияси кузатилмоқда ва бу ўз навбатида замонавий фуқаролик процессининг нафақат диспозитивлигини, балки шу билан бирга унинг оммавийлигидан ҳам далолат беради.²

В.В.Ярковнинг фикрича, фуқаролик процессида бошқа шахсларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш институтининг асосий мақсади соғлиғига, ёши ёки бошқа сабабларга кўра судда ўз ҳуқуқ ва эркинликларини шахсан ҳимоя қилиш имкониятига эга бўлмаган фуқароларга суд орқали ҳимояланиш борасида кўмаклашишдан иборатдир.³ Айтиш жоизки, бошқа шахсларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилувчи давлат бошқарув органлари, ташкилотлар ва айрим фуқароларнинг фуқаролик процессида иштирок этиши асосан демократик давлатлар процессуал ҳуқуқига мансуб бўлиб, мазкур давлатларда давлат бошқарув органларининг фуқаролик процессида иштирок этишини тартибга солувчи қонунлар бирмунча такомиллаштирилган.

Ўзбекистон Республикасининг Конституциясида ҳамда шу асосда қабул қилинаётган қонунларимизда давлат бошқарув органлари, ташкилотлар ва айрим фуқароларнинг бошқа шахсларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш мақса-дида судларда иштирок этишининг мустаҳкамлаб қўйилиши аввало одил судловни амалга оширувчи суд ҳокимияти билан фуқаролар ўртасидаги муносабатга асос бўлади. Қолаверса, судларда иштирок этиш орқали Конституция ва шу асосда қабул қилинган қонунлар мувофиқ, инсон ҳуқуқ ва эркинликларини ҳимоя қилиш асосий вазифа сифатида эътироф этилган давлат бошқарув органлари ва бошқа ташкилотлар амалда қонунларнинг ижросини, яъни қонунларнинг устуворлигини таъминлайдилар. Бошқа шахсларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилувчи давлат бошқарув органларининг фуқаролик процессида иштирок этишинининг яна муҳим аҳамиятга эга бўлган томони шундан иборатки, мазкур органлар ўз иштироклари орқали, иш юзасидан ҳолисана ўз хулосаларини бериш орқали иши бўйича қонуний, асосли ва адолатли ҳал қилув қарорларининг чиқарилишида судларга кўмаклашадилар.

Демак, юқоридагилардан келиб чиқиб, айтиш мумкинки, фуқаролик ишларини судда кўриб ҳал этилиши жараёнида бошқа шахсларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилувчи давлат бошқарув органларининг иштироки фуқаролик процессуал ҳуқуқида муҳим институт ҳисобланади.

Суд амалиётидаги мавжуд низоли ишларни умумлаштириш шундан далолат бермоқдаки, туманлараро судлар биринчи инстанция тариқасида фуқаролик ишларни мазмунан кўриб ҳал қилиш давомида бошқа шахсларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилувчи давлат бошқарув органлари иштирокининг муҳим аҳамият касб этишини чуқур англамаган ҳолда уларнинг иштирокисиз фуқаролик ишларини ҳал этиш ҳолатларига йўл қўймоқдалар. Ваҳоланки, қонунларимиз айрим тоифадаги фуқаролик ишларини суда кўриб ҳал этишда албатта бошқа шахсларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилувчи давлат бошқарув органларининг

² Кострова Н.М. Проблемы гражданского судопроизводства: Учебное пособие. – Махачкала: ИПЦ ДГУ, 2002. 47– с.

³ Гражданский процесс / Учебник. Отв. ред. проф. В.В.Ярков.- М.: Волтерс Клувер, 2004. - 83 с.

иштирокини мажбурий қилиб қўйган.⁴ Хатто Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг бир қатор қарорларида мазкур органларнинг фуқаролик процессида иштирокининг муҳим аҳамият касб этиши ва низоли ишларни судлар томонидан кўриб ҳал этилишида албатта ушбу органлар иштирокида кўрилиши юзасидан тушунтиришлар бериб ўтилади. Хусусан, Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 1998 йил 11 сен-тябрдаги “Судлар томонидан никоҳдан ажратиш ҳақидаги ишларни кўришда қонунларни қўллаш амалиёти тўғрисида”ги 22-сонли қарорининг 2-бандига кўра,⁵ агар муомала лаёқатига эга бўлмаган эр ёки хотиннинг манфаатини ҳимоя қилиш талаб қилинса, зарур ҳолларда, никоҳдан ажралиш ҳақидаги даъво васий томонидан кўзғатилади.

Бундан ташқари, Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 1998 йил 11 сентябрдаги “Болалар тарбияси билан боғлиқ бўлган низоларни ҳал қилишда судлар томонидан қонунларни қўллаш амалиёти тўғрисида”ги 23-сонли қарорининг 5-бандига кўра, агар ота-онанинг ҳам, бола ихтиёрларида бўлган шахсларнинг ҳам уни тегишлича тарбиялашни таъминлай олмасликлари аниқланса, суд васийлик ва ҳомийлик органларининг ёки прокурорнинг даъвосига асосан болани васийлик ва ҳомийлик органларининг қарамоғига олиб бериши лозимлиги кўрсатилади. Мазкур Пленум қарорининг 9-моддасига кўра, ота-оналик ҳуқуқидан маҳрум қилиш тўғрисидаги ишлар ота (она)нинг (уларнинг ўрнини босувчи шахсларнинг), прокурорнинг, шунингдек вояга етмаган болаларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш мажбурияти юклатилган орган ёки муассасаларнинг (васийлик ва ҳомийлик органи, болалар масалалари бўйича комиссиялар, етим болалар ва ота-она қарамоғидан маҳрум бўлган болалар муассасалари ҳамда бошқа муассасаларнинг) даъвосига биноан кўрилиши лозимлиги юзасидан тушунтиришлар берилиши бошқа шахсларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилувчи давлат бошқарув органларининг фуқаролик процессида муҳим ўрин эгаллашидан далолат беради.

Юқоридагилардан ҳам кўриниб турибдики, бошқа шахсларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилувчи давлат бошқарув органларининг фуқаролик процессида иштирок этиши муҳим аҳамият касб этади. Айтиш мумкинки, фуқароларнинг қонуний ҳуқуқ ва манфаатларини суд органларида ҳимоя қилувчи давлат бошқарув органларининг иштирокини тартибга солувчи мавжуд қонунларни ўрганиш ва мазкур қонунларни давр талабларидан келиб чиқиб, халқаро тажрибаларни ҳисобга олган ҳолда такомиллаштириш долзарб масалалардан бири бўлиб қолмоқда.

Фойдланилган адабиётлар:

1. Мамасиддиқов М.М. Фуқаролик процессуал ҳуқуқи. Умумий қисм / Олий ўқув юрти талабалари учун дарслик. Масъул муҳаррир ю.ф.д., проф. О.Окюлов. –Тошкент.: ТДЮИ нашриёти. 2010. – 173 б.

⁴Ўзбекистон Республикасининг Фуқаролик процессуал кодекси. — Янги таҳрир. Тошкент: Adolat, 2018 (амалдаги таҳрир, ўзгартиш ва қўшимчалар билан). Ўзбекистон Республикасининг Оила кодекси. — Янги таҳрир. Тошкент: Adolat, 2023..

⁵ Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленуми қарорларининг тўплами. 1991-1998. II-жилд. II-жилд Таҳрир хайъати: У.Қ.Мингбоев (раҳбар) ва бошқалар.-Тошкент. “Шарқ”, 1999 йил, 130-бет.

2. Кострова Н.М. Проблемы гражданского судопроизводства: Учебное пособие. – Махачкала: ИПЦ ДГУ, 2002. 47– с.
3. Гражданский процесс / Учебник. Отв. ред. проф. В.В.Ярков.- М.: Волтерс Клувер, 2004. - 83 с. ¹
4. Ўзбекистон Республикасининг Фуқаролик процессуал кодекси. — Янги таҳрир. Тошкент: Adolat, 2018 (амалдаги таҳрир, ўзгартиш ва қўшимчалар билан). Ўзбекистон Республикасининг Оила кодекси. — Янги таҳрир. Тошкент: Adolat, 2023.
5. Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленуми қарорларининг тўплами. 1991-1998. II-жилд. II-жилд Таҳрир хайъати: У.Қ.Мингбоев (раҳбар) ва бошқалар.-Тошкент. “Шарқ“, 1999 йил, 130-бет.